

TARİHİN SAYFALARINDA DESTANLAŞAN BİR İMGE: BABEK

Nevriye BOZDEMİR¹

ÖZET

İslam tarihi açısından büyük öneme sahip Abbasi Devleti, hâkimiyeti süresince çeşitli isyanlarla mücadele eder. Geniş bir coğrafyaya yayılan Abbasiler bölge halklarının isyanları ile karşılaşır. İslamiyet ile ilk kez karşılaşan bu kültürler yalnızca dinî ikilemlerle değil, kültürel çatışmalarla da karşı karşıya kalır. Kültürel ve dinî değişim bazen sancılı süreçlere de sebebiyet verir. Özellikle kadim coğrafyalarda görülen bu isyanlardan biri de Babek İsyanı'dır. Tuğrul Keskin'in imge dünyası Azerbaycan ve İran sınırında oluşur. Coğrafi kader birliğinin yarattığı bu ortak dünya içinde oluşan Babek'i ilk kez 1990'da yayımlar. Son baskısı 2018'de yapılan kitapta Babek hakkında tarihî kaynaklardan bilgilere yer verdiği gibi bu epik şiire eklemelerde bulunur. Yıllar içinde kendini çoğaltan özelliği ile de Babek destan niteliği taşır. Çalışmada tarihî bilgilerin ışığında bir isyancının destan imgesine dönüşmesi incelenmiştir. Hürremiye hareketi ve Azerbaycan-İran tarihi ile ilgili detaylara girmekten mümkün olduğunca kaçınılmış, Babek'in tarihî şahsiyetinin sınırlarını belirleyecek temel bilgilere yer verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Babek, Tuğrul Keskin, Abbasiler, imge, destan.

AN IMAGE EPICISED IN THE PAGES OF HISTORY: BABEK

ABSTRACT

The Abbasid State, which is of great importance in terms of Islamic history, struggled with various rebellions during its rule. The Abbasids, who spread over a wide geography, encountered the rebellions of the peoples of the region. These cultures, which encountered Islam for the first time, faced not only religious dilemmas but also cultural conflicts. Cultural and religious change sometimes leads to painful processes. One of these rebellions, especially in ancient geographies, is the Babek Rebellion. Tuğrul Keskin's image world is formed on the border of Azerbaijan and Iran. He first published Babek, which was formed within this common world created by the geographical unity of fate, in 1990. In the book, the last edition of which was published in 2018, he includes information about Babek from historical sources and makes additions to this epic poem. Babek has the quality of an epic with its feature of

¹ Doktora Öğrencisi, Firat Üniversitesi, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, nevriyebozdemir@gmail.com

reproducing itself over the years. In this study, in the light of historical information, the transformation of a rebel into an epic image is analysed. As much as possible, details about the Khurremiye movement and the history of Azerbaijan-Iran have been avoided, and basic information that will determine the boundaries of Babek's historical personality has been tried to be included.

Key Words: Babek, Tuğrul Keskin, Abbasids, image, epic.

1. BABEK'İN TARİHİ ŞAHSİYETİ

Arap coğrafyasından doğan İslam dini Hz. Muhammed döneminden itibaren yayılma gösterir. Hulefâ-yî Râşidin, Emevî, Abbasî dönemleri boyunca İslam coğrafyası geniş sınırlara ulaşır. İslam Devleti'nin ulaştığı bu sınırlar doğal olarak farklı milletleri de içinde barındırır hale gelir. Dinî önderliğin makamı olan halifelik makamı aynı zamanda iktidar da gerektirdiğinden kendi içinde bazı çekişmelere sebep olur. Dinî fikir ayrılıklarının yaşanması, mezheplerin oluşması dışında kültür çatışmalarının olduğu görülür. Bütünleştirici bir amaçla yola çıkılmasına rağmen ayrıştırmaya sebep olan bazı uygulamalar ekonomik ve sosyal açıdan olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Arap olmayan Müslümanlar için kullanılan "mevali" sistemi ayaklanmalara toplumsal zemin hazırlamıştır. "Emevî hilâfetinin son otuz yılında (101-132/720-750) sosyal duruma bakarsak, Arap ve mevâlî arasındaki ekonomik problemi anlamadan, Farslar ile Araplar arasındaki her türlü ciddi rekabeti ortaya koymaya çalışmak anlamsız olur. Bu dönemin en göze çarpan özelliği Arap fetihleriyle kendi saflarında gelişmeye başlayan ayrılımdır. Bu, savaşçı kalıp imparatorluğun askerî kuvvetlerinde aktif olarak yer alanlarla, sivilleşen ve askerlikten uzaklaşanlar arasındaki sosyal ayrılımdır. Bu ayrılımda Arapların mevaliye İslam'a boyun eğenler olarak bakmasının da etkisinin olduğunu belirtmekte yarar vardır." (Özdemir, 2020: 194) Sınırlar genişledikçe ve Arap olmayan Müslümanların sayısı arttıkça bu bakış açısının sorgulandığı görülür. Yönetilen durumunda olan mevali ile idarenin sahibi Araplar arasındaki mesafe zamanla daha belirgin hale gelir. Bir anlamda sınıf ayrımına dönüşen bu durum sosyal ve kültürel farklarla keskinleşmiş ve farklı coğrafyalarda farklı isyanlara neden olmuştur.

Babek İsyanı, Abbasi halifeleri Memun ve Mutasım dönemlerinde Azerbaycan'da 20 yılı aşkın bir zamanda gerçekleşen dinî ve siyasî bir isyandır. Babek, Mazdek dininin devamı niteliğinde olan Hürremiye hareketinin mensubu hatta önderi durumundadır. Babek İsyanı'nın dinî gerekçeler nedeniyle çıktığı söylenebilir. Fakat isyanın çıkışından ziyade Babek'in çok sayıda taraftar toplaması ve bu isyanın 20 yıldan fazla sürmüş olması dikkate değerdir. Bahsettiğimiz ayrıştırıcı tutumlar isyana dâhil olan taraftarların sayısında artış olmasına neden olur. İsyanın çıktığı yer Bazz şehri olmasına rağmen Babek'in etki alanı İran-Azerbaycan olarak düşünülmelidir. Bu nedenle bu bölgenin İslamiyet'e geçişi ve fetihlerin sosyal sonuçları isyanın nedenlerini anlayabilmek açısından önemlidir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

İran bölgesi coğrafi konumu nedeniyle farklı kültürlerin geçiş noktası olmuştur. Bu kültürel farklılıkların belki de en önemli unsurlarından biri inanç sistemleridir. Zerdüştlük, Mitraizm, Mazdekizm, Bahailik, Yahudilik, Hristiyanlık gibi farklı dinlerin izlerine burada rastlanır. İslamiyet'e geçiş ise Hz. Ömer döneminde olur ve bölgedeki Sasanî hakimiyeti sona erer. "Müslüman Araplar, Azerbaycan'a geldiklerinde bu bölgeler Hazarlar, Ermenistan, Bizans ve Sasaniler arasında paylaşılmış idi. Azerbaycan ise Hazar ve İranlılar arasında savaş alanı olmuş ve yağmalanarak katliamlar yapılmıştı." (Azimli, 2013: 26) Zaten parçalanmış olan bir bölgede idareyi hâkim kılmak çok da kolay olmamaktadır. Halk, bir yandan yeni iktidarın uygulamalarına uyum sağlama uğraşı diğer yandan toplumsal hafızaya nüfuz etmiş yüzlerce yıllık kültürel kodların baskısı arasında kalır. Bunun yanında fetihlerin ardından bu bölgeye Arap nüfusun yerleştirilmesinin önü açılır. Emevî döneminden itibaren fethedilen bölgelerden toplanan vergiler ve bunların yerli halk üzerinde baskıya dönüşmesi sonucunda yerli nüfus bölgeyi terk etmek zorunda kalır. Bu noktada İslam fethi din değişiminin ötesine geçer ve Fars coğrafyası Arap kültürü karşısında millî niteliklerine sahip çıkma mücadelesine girer. Mehmet Azimli'nin Belazuri'den aktardığına göre "Halk bu şekilde zulümlerle kırılırken Emevi ve Abbasi ailelerinin israfları had safhada idi. Sadece Memun'un düğününde elli milyon dirhem para harcanmıştı. Bu yük de halkın sırtına sarılıyordu. Çiftçiler çiftliklerini bırakıp kaçıyorlar ve o dönemde kendilerine eşitlik vadeden Huremiyye'nin fikirlerine sığınıyorlardı. Bunların boşalttıkları yerler ise Arap aristokratlara veriliyordu." (Azimli, 2013: 59) Konuya bu açıdan yaklaşıldığında bölgedeki direncin dine karşı bir direnç olmadığı bir anlamda etnik sınıf ayrımına karşı bir direniş gösterildiği düşünülebilir. Babek İsyanı'nın etkisinin uzun süre devam etmesini sağlayan asıl etkenin de aslında bu dönemlerde toplumsal yapıyı göz ardı ederek uygulanan politikalar olduğu söylenebilir.

Babek hakkında kaynaklar farklı bilgiler içermektedir. Hürremiyye'nin önderi olana kadar hayatı hakkında kesin bilgiler bulunmaz. Fakat Hürremiye lideri Cavidan ile tanıştıktan sonra onun himayesine girer. Cavidan'ın ölümünden sonra da tenasüh görüşüne göre ruhunun Babek'e geçtiği rivayet edilir. (Azimli, 2013: 63) Böylelikle dinî lider vasfı ile tarih sayfalarında karşımıza çıkar Babek. Hürremiyye hareketinin hoşluk vaatlerinin yanında Arap baskısından uzak, sarp kayalıklar arasında Bazz kenti taraftarları için asimile olmaya karşı sığınılacak bir cazibe mekân olarak düşünülebilir. Halifelerin vergilerine karşılık eşitliğin vadedildiği bu dinî öğretisi bu yönüyle sosyalist düşüncenin ilk örneği gibidir. "Bazı tarihçiler Babek'i komünizme benzer sosyal bir sistemin ilk temsilcilerinden biri olarak görürler. Yine bir kısım tarihçiler de onu yabancı istilaya karşı ayaklanan halk tabakasının siyasî bir önderi olarak incelemişlerdir." (Çelik, 2006: 105) Özellikle Azerbaycan kültür tarihi açısından bu yönüyle görülen Babek'in kültürel belleğin savunucusu olduğu düşünülebilir. Onun sosyalist bir önder olarak ele alınması, işlenmesi İslam tarihinden bağımsız bir durum olarak görülür. Millî unsurların öne çıkarıldığı bu bakış açısının İslam tarihi ile çeliştiği de yadsınamaz bir gerçektir.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

İslami kaynaklar Babek'in İslam devleti için bir tehdit olduğunu vurgular. Babek isyanının sosyolojik nedenlerinin değil, dinî nedenlerinin öne çıkarıldığı görülür. "İbnül Cevzi'ye göre 'Babek'in tek gayesi İslam'ı ortadan kaldırmak ve İslamiyet'in yayılmasını engellemektir. O kişiler için bu dini ortadan kaldırmak için bütün hedefleri mübah olarak görülmektedir. Amaçlarını gerçekleştirmek için toplumdaki birçok zümre ve mazlumun içerisine girip kendi düşüncelerini dayatmak için ellerinden geleni yapmaktaydılar. Mesela Ehli Beyt ve Hazreti Ali üzerinden kendi fikirlerini beyan ediyorlardı. Nitekim o kişiler inanç ve akidelerini de İslami bir fikirmiş gibi anlatıyorlar, savunuyorlardı." (Alabden, 2020: 18) Hürremiye'nin Cavidan'dan sonraki önderi konumunda olması hatta daha sonra bu kolun Babekiyye olarak anılması nedeniyle İslam dini için sosyal bir tehlike olarak görülür. İlk aşamada soylu bir kahraman gelişimi göstermese de bu dinî vasfı sayesinde geniş bir kitleye etkisi olduğu söylenebilir. Daha önce söylendiği üzere halifeliğin yanlış uygulamaları da bu kitlenin sayısını artırır. Dikkate değer bir başka durum ise bugün dahi İran coğrafyasında Şii Müslümanlığın hâkim olmasıdır. Muhtemel ki Sünnî hâkimiyet tarafından Pers, Med, Sasanî gibi derin kültürel köklere sahip bir bölgenin yönetilen konumuna düşürülmesi bir bakıma kültürel kimliğe ipotek konulması olarak değerlendirildi. "Eğer İran bölgesi, İslam tarihi boyunca hep muhalefet hareketlerini destekledi ise, bunda bu bölgenin hızlı, fakat bir o kadar da yanlış fetih anlayışının payının büyük olduğu söylenebilir. Emevîler döneminde bölge halkı dönemin muhalefet hareketi olan Abbasilere destek olup Emevîlerin yıkılışına katkıda bulunurken, Abbasi döneminde Hurremiyye'ye destek veren İranlılar sonraki dönemlerde İsmaili hareketlere ve nihayet Osmanlılara karşı Safevilere destek oldular. Onların içindeki muhalefet duygusu hiçbir zaman sönmedi. Dünya Müslüman nüfusu çoğunluğu Sünnî iken, onlar en güçlü muhalif söylem olan Şia'yı benimsediler." (Azimli, 2013: 46) Buradan anlaşıldığı üzere bölgede Arap hâkimiyetine karşı tarih boyunca istikrarla karşı çıkmıştır. Babek İsyanı'nın uzun süreli olmasını sağlayan da bu toplumsal muhalefettir. Toplumsal yapıdaki farklılık yanında Bizans desteğinin alınması da isyanın etkisini artırır. Fiili olarak yaklaşık 20 yıl süren bu isyanın etkileri ise uzun süre hissedilecektir. İsyana bastırıldıktan sonra Abbasi Devleti'nde otorite zayıflığının olduğu, özellikle Türkler için söz sahibi olmanın önünün açıldığı söylenebilir. Bu bağlamda Babek İsyanı, İslam ordusundaki Arap ve Fars nüfuzunu kırmış ve halifenin ordusunda hakimiyet Türklerin olmuştur.

Türklerin ön plana çıkmasının temel sebebi isyanın bastırılması için daha önce gönderilen komutanların muvaffak olamaması ve Türk bir komutan olan Afşin'in isyanı bastırmak için harekete geçmesidir. Afşin sabırlı bir bekleyişle ve bölge hakkında yeterli bilgiye sahip olduktan sonra harekete geçer. Babek, gücü kırıldıktan sonra Ermenistan'a doğru kaçır. Ermeni patriklerinden Sehl b. Sinbad'ın yanına sığınır fakat Sinbad, Afşin ile irtibat halindedir. "Sehl bir gün Babek'e 'kalede çok sıkıldım, yanımdaki şahin ve köpeklerle birlikte ava çıkalım' teklifini yaptı. Babek de bunu kabul etti. Sehl bu arada Afşin'e haber göndererek avlandıkları bölgeyi haber verdi. Babek işte bu av sırasında üzerinde

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

beyaz bir cüppe varken Afşin'in Ebû Said adlı komutanı ve askerleri tarafından yakalandı." (Azimli, 2013: 119) Babek, Afşin'in sabrı, Sinbad'ın ihaneti ile yakalanır. 20 yıllık bir mücadelenin kahramanına dönüşen Babek yakalandıktan sonra Halife Mu'tasım'ın huzuruna Bağdat'a götürülür. Burada Babek'in cellatlarının verdiği sayılar isyan sürecinin ne kadar kanlı geçtiğini de göz önüne serer.

Nizamülmülk *Siyasetname*'sinde Babek'in yakalanmasına yer verir ve bu isyanın başlangıcından sonuna yazılsa hacimli bir eserin ortaya çıkacağını belirtir. Binlerce kişinin ölümüne sebep olan Babek, Abbasiler için 20 yıllık bir öfkeye dönüşür. "Mu'tasım'ın gözleri Bâbek'e ilişince, 'Ey haramzade köpek! Cihanı birbirine kattın ve nice Müslümanı canından ettin!' dedi. Bâbek hiç sesini çıkarmadı. Halife ellerinin ve ayaklarının kesilmesini emretti. Bir elini kestiklerinde Bâbek diğer eliyle kanını alıp yüzüne yüzüne sürerek kızıla boyuyordu. Mu'tasım: 'Yine ne dolap çeviriyorsun ey köpek!' diye sorunca Bâbek: 'Bildiğim bir hikmeti var.' dedi. 'Hikmeti nedir?' diye sorduklarında Bâbek: 'Şu dört elim dört ayağımı keseceğinizi biliyorum ve biliyorum ki kestiğiniz vakit betim benzim sararacaktır. Yüzümü o halde görenin can korkusundan sararıp solduğuma hükmetmemesi için yüzüm kızıl kalsın.' dedi. Mu'tasım bir sığır postu getirilmesini emretti. Bâbek'i o derinin içine sokarak kulaklarına gelecek şekilde postu üstüne diktiler. Post, Bâbek'in üstünde kurduğunda hâlâ yaşıyordu. Daha sonra feci bir şekilde can verecek şekilde onu ipte sallandırdılar." (Nizamülmülk, 2009: 331-332) Bu ölüm Babek'in sonu olsa da onu halk nazarında bir efsaneye dönüştürür. Babek ve Bazz Kalesi hakkında anlatılan rivayetlere ölümü için anlatılan rivayetler de eklenir. Babek'in yakalanması ve idamı üzerine sevinenler olduğu gibi onun varlığını muhayyilesinde yaşatanlar da vardır. Babek İsyanı'nın zaman içerisinde özgürlük mücadelesi olarak görüldüğü bunun din çerçevesinde millî bir nitelik taşıdığı görülür. Babek'i bastıran Afşin'in de bir Türk olması Babek zaferi karşısında mükafatını almasına rağmen akıbetinin Babek'ten farklı olmaması Abbasî yönetiminin sorgulanmasına neden olur. Babek'in ve Afşin'in bir bakıma aynı zihniyete kurban gitmesi Abbasî yönetimine olan güveni zedelemiştir. Afşin de tüm başarısına rağmen bir tehlike olarak sezildiği için işkencelerle öldürülür. "Tabiri caizse, 'Devrim kendi evlatlarını yemiştir.' Afşin meselesi Türklerde bir hayal kırıklığına sebep olacak ve artık Abbasilere olan hislerini yeniden gözden geçirmeye başlayacaklardır. Abbasiler bu hareketlerinin karşılığı olarak da tarihe geçen Samarra devrinde Türklerin baskısına boyun eğmek zorunda kalacaklardır. Hatta bu olay belki de Abbasilerin eski hakimiyetlerini bir daha elde edemeyecek şekilde kaybetmelerine ve halifeliğin Emiru'l-Ümeralığa dönüşmesine, halifenin adeta önüne konan şeyleri imzalayan bir noter durumuna dönüşmesine sebep olacaktır." (Azimli, 2013: 125) Babek'in yakalanması ile halifelik üzerindeki baskı artık sonlanacak, Abbasiler, Babek dışındaki devlet işleriyle uğraşacaklar, eski parlak günlerine geri döneceklerdi. Fakat tarih bunun bir yanılgı olduğunu gösterir. Babek hakkındaki bilgilerde ihtilaf olmasına rağmen varlığı yadsınamaz bir şahsiyet olarak tarih sayfalarında yerini alır.

2. TUĞRUL KESKİN ŞİİRİ VE BABEK

Çalışmanın asıl konusu olan *Babek* şiirinin tarihsel zeminini açıklayan bilgilerin ardından bu tarihî olayın şiire nasıl yansıdığı ve epik bir hüviyet kazandığı üzerinde durmak gerekir. Yenibütün Manifestosu'na imza atan şairlerden olan Tuğrul Keskin'in şiirinin toplumcu çizgide yer aldığı söylenebilir. Bu nedenle isyan kültürünü de şiirine sıklıkla yansıttığı görülür. İğdir doğumlu şair, coğrafyasının ve köklerinin barındırdığı kültürel kodları çağdaş şiirin imkânları ile birleştirir. *Babek* şiiri de Keskin'in ilk imgelerinin doğduğu bu coğrafyanın doğal bir sonucudur. “Odlar Yurdu, Azerbaycan'ın bir evladı olarak, unutturulmaya çalışılan, resmi tarihin görmezden geldiği ama halkın kalbinde ölmezlenen Babek'i yazacaktır. Babek, Abbasi Halifeleri, Memun ve Mutasım'a karşı 816-839 yılları arasında isyan ederek Hurremilere 22 yıl önderlik yapmış ve defalarca Abbasi halifelerinin orduları ile savaşmıştır. Babek 'zulüm ağacını kökünden sökmek' için girişir kavgaya. Dağlardaki bütün çobanların adının 'Babek olduğunu, halkının onunla gururlandığını belirtir Tuğrul Keskin kitabında. Babek'i yazmak dağlardaki ateşi yeniden yakmaktır.” (Tüylüoğlu, 2022: 31) Bir anlamda dağın öte yüzünden bir isyan kahramanına, bir direnişçiye 20. yüzyılın gözleriyle tekrar bakar ve *Babek*'i epik bir söylemle kaleme alır.

İlk baskısı 1990'da Broy Yayınları'ndan çıkar fakat Keskin kendini çoğaltan bu şiiri daha sonra tekrar kaleme alır ve şiire bazı eklemelerde bulunur. Son baskıda özellikle kitabın sonunda yer alan Babek ile ilgili bilgileri de genişletir. Farklı kaynaklardan yapmış olduğu alıntılar ile Babek'in tarihî şahsiyetinin bilinmezlerini giderir. 64 sayfalık bu ek edebiyat ve tarih ilişkisini göstermesi bakımından da önemlidir. Tarihî şahsiyet ve olayların imge dünyasına nasıl girdiği ve şiirde nasıl şekillendiği okur tarafından da mukayese edilebilir bir imkânla sunulmuştur. “Babek, geleneğin ne kadar değerli olduğunu, hakikati arayan şiirin aslında köklerini geçmişte gömdüğünü gösterdi. Şair savaşçı bir Kızılderili gibi baltasını gömdüğü topraktan çıkardı. Şiir, Babek'i yeniden kurgulayıp bize armağan ederek, bize halkımızın süzülen geçmiş acılarını yüzümüze vurarak çarptı. Babek, şiirde kadim olanı gösterdi.” (Ersözlü, 2022: 27) Bu yönüyle *Babek*, tarih-kolektif bilinçdışı-şiir çizgisinde var olan, destanlaşan bir imge olarak karşımıza çıkar.

3. BİR İSYAN ŞİİRİ OLARAK BABEK

Tuğrul Keskin *Babek* şiirine “Önsöz Yerine” başlığını taşıyan ilk şiiri ile başlar. Babek'in gidişinin üzerinden “bin yüz yıl” geçmiştir. Zamanı bükerek Babek'in dünyasına aralanan kapıda “*tarih yazılmamış zulümlerle doludur.*” (Keskin, 2018: 10) Bu zulümlerden birinin adı olan *Babek*'in ilk baskısı üç ana bölümden ve kitap sonundaki beş sayfalık açıklayıcı notlardan oluşur. 1. bölümde *Şeyh Cavidan, Hürrem Sultan, Azin, Ali, Nevet, Maziyar, Avşin, Hiyo Dağı, İsfahan Şehri, Samarra Şehrinin Kapıları* başlıkları yer alır. 2. bölümde numaralandırılmış 12 şiir, 3. bölümde 5 şiir ve *Son Söz Yerine*

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

kısmı bulunur. Babek'in tekrar yazımında ise şiirin başına eklenen yedi sayfalık bir parça ile bu destansı anlatım, "Zulme boyun eğmeyenlerin yurdu. Babek'in yurdu." (Keskin, 2018: 16) Bazz'ın ve "iki Ağrı'nın kardeşi" (Keskin, 2018: 17) Hiyo Dağı'nın büyüdü dünyasında karşılaşılan çobanların dilinden dökülür:

"Bilgi dünyasında çıktığımız bu uzun yolculukta, Baz'ın yedinci ve son duvarının dibine geldiğimizde gördük ki, geçtiğimiz yollardaki kaya oyuklarında ateş yakan kara kıvılcıklı çobanlar, yaktıkları o büyük ateşin başında ihtiyar çobanı dinlemekteler. Bizleri görünce sustu ve uzun uzun yüzümüze bakıp sordu; 'Harahısınız, hansı diyardan?' Dedim; 'Türk ilinden Anadolu'dan...' aydınlandı içi gözlerinin. Bir kuyu suyu gibi derine düşmüş gözlerini çıkartıp kuyunun dibinden, sürdürdü Babek'in efsunlu hikâyesini..." (Keskin, 2018: 19)

Aras Nehri'nin izinde başlayan yolculuk Bazz şehrine ulaştığında bu ihtiyar çoban ile karşılaşılır. İlk kitapta bulunmayan bu bölümün şiire eklenmesi önemlidir. Öncelikle Türkiye ve Azerbaycan'ın ortak imgelerinin bu şiirde bütünleştirildiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Zamanın ve mekânın aşıldığı bir bağlamda yaşanan bir aydınlanış anına dönüşür. Toplumsal hafızanın imgesi konumunda olan bu ihtiyar çoban Babek'in hikâyesini yolculara anlatarak tarihin bir sayfasını tekrar aydınlatır. Ayrıca bu bölümün eklenmesi ile şiir bir halk anlatısı niteliği ile sunulur. Kullanılan imgeler ve üslup da bu durumu desteklemektedir.

Bölümlerin başında iki dizelik parçalar bulunur. İlk bölümün başında:

"bir zeytin dalına uzandım düşümde

bir dalını kırdılar sol elimde" (Keskin, 2018: 21)

dizeleri yer alır. Babek Şeyh Cavidan'ın ruhuyla Bazz'da eşitliğin hâkim olduğu bir dünya kurar. Bu yönüyle sosyalist bir sistem idealini hatırlatan bu durum "zeytin dalı" ile imgeye dönüşür. Sol elinde kırılması da düzenin sultanlık makamı tarafından bozulmasını açıklar. Halifelik karşısında dinî ve siyasî nedenlerle böyle bir sistemin var olmasına izin verilmez.

Babek şiiri, isyanı öncelikle kahramanlar ve mekânlar bağlamında ele alır. "Şeyh Cavidan" bölümündeki seslenişle zulmün ve isyanın anlatımına başlanır:

"sularımız hüccet, yetişkin birer dai ellerimiz

hükmü bağdat'tadır sultanın

gel şeyh'im, gel pir'im, gel abdal'im anlat

dağlar bizim hükmümüzdedir, yıkılır tahtı sultanın" (Keskin, 2018: 23)

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

Hüccetleri ve daileri ile bölgeye hâkim olan Babek, Bağdat'ın karşısındadır. Bölgede Abbasîlere muhalif güçleri toplayacağı etkiye sahip olduğunun bilincindedir. “Babek’e destek veren toplumsal gruplar arasında, farklı beklentisi olan unsurlar bulunuyordu. Bunlardan Sasanî geçmişe dönmek isteyenler, Mazdekî inanca bağlı kalarak destek verenler olduğu gibi, Arap hakimiyetine kin besleyip, Araplardan intikam alma peşinde olanlar da vardı.” (Azimli, 2013: 84) Coğrafyasının sosyal yapısını ve eğilimlerini bilmek dağların hükmünü verir Babek’e. Yücelik imgesi dağ ile Bağdat'ın varlığına yıkıcı bir tehdit unsuruna dönüşür. İsyanın sonuçları gözden geçirildiğinde yıkıcı olmasa da sarsıcı bir etki bıraktığı görülür. Abbasi halifeliği bu uzun süreli isyandan sonra eski gücüne kavuşamaz.

Babek İsyanı'nın bastırılması için birkaç girişimde bulunulur. Yaklaşık yirmi yıl süren mücadelede gönderilen komutanlar isyanı bastırmakta muvaffak olamayınca bu görev için Afşin b. Kavus atanır. Şiirin “Avşin” bölümü çetin geçen bir sürecin Afşin tarafından dile getirilmesidir:

“yüzbinin kellesin kestim, şaşım

şaşım kaldım sultanım

(...)

şaşım kaldım sultanım, kestim

yıl bitti, bitmedi ardeşir'in yoldaşları.” (Keskin, 2018: 30)

Afşin isyanı bastırmak için öncelikle bu zorlu coğrafyayı ve düşmanını tanımaya çalışır. Bölgeyi ve düşmanın taktiklerini bilmeden Babek'i yenmenin zor olduğu önceki girişimlerde belli olduğu için Afşin daha temkinli davranır. Afşin'in bu sabrı sonuç verir ve Babek'in gücünü kırmayı başarır Bazz'ı ele geçirdiğinde rehinelere yakınlarına teslim edilir, kale kullanılamaz hale getirilir, Babek ise Sehl b. Sinbad'a sığınır. Babek'in yakalanması ise daha sonra av sırasında tuzağa düşürülmesi ile mümkün olur.

“İsfahan Şehri” ve “Hazar” bölümlerinde bölge kadim bir isyan mekânı olarak işlenir:

“sen ki bir tarikat libası gibi eğnine

giydin o korkunç batnîliği

kazıdın taşına ağacına ve her karış toprağına

uzun bir segah gibi isyanı” (s. 32)

“bitsin zulüm isyana bayrak açalım” (Keskin, 2018: 33)

Göç yollarının mekânı olan bu bölge birçok kültürün, inancın meskeni olmuştur. Bu çokluk zenginliğin kaynağı olduğu gibi dinî ve kültürel çatışmaların da nedenidir. Yüz yılların zulümleri ve

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

isyanları “uzun bir seğah”a dönüşür. Babek isyanının sosyolojik arka planı düşünüldüğünde bu hüznün imgesinin anlamı anlaşılır. Aras’tan Hazar’a akan bu zulüm ve hüznün isyanı beslemiştir.

Şiirin ikinci bölümü isyanın nedenlerini açıklar niteliktedir. Şeyh Cavidan’ın “oğul” seslenişi ile bir anlamda taraftarlarına kim olduklarını, geçmişlerini hatırlatır:

“kan dökmedik hiç

bağdat’ta öldürülmeden kadınlarımız

(...)

biz hürremileriz oğul

yaralı ceylanlarız, dağlardan geliriz

ve yoktur birbirimizden gayrımız

ateşe inanırdık, kul olmadık hiç sultana” (s. 41)

“odlanan ve yanan ve durmadan yanan

ateştir göğsümde yüreğim

ve yurdumda akan bütün sular

bütün sular, gözyaşlarıdır halkımın” (Keskin, 2018: 42)

Hürremiler, Mazdekizm’in özelliklerini taşıyan bir yapıya sahip olduğu için ateşe inanıldığı vurgusu yapılmaktadır. “ateştir göğsümde yüreğim” dizesinde de hem Zerdüştlük ateşi hem de zulüm görüldüğü için bu acıların bıraktığı etki anlatılır. Durmadan yanan bu ateş ile Zerdüştlük tapınağında hâlâ yanan ateş çağrıştırıldığı gibi bu inanca mensup olanların tarihî süreçte yaşadığı zorluklar da dile getirilir. Bugün İran’da özgürlük imgesi olarak görülen Babek adına yapılan törenlerin yasaklanması bu zorlukların devam ettiğini gösterir. “Babek’i Anma Törenleri’nin siyasi bir kaosa yol açabileceği korkusu yaşayan İran yönetimi, 2007 yılında Babek Kalesi’nde tören düzenlemek için kalabalık gruplar halinde Kale’ye çıkmayı yasaklamıştır. Buna rağmen İran Türkleri, 2007 ila 2020 yıllarında tüm baskı ve zorlamalara rağmen ilgili töreni düzenlenmeye çalışmıştır. Bu durum karşısında İran yönetimi, sert tedbirler alarak töreni organize ettiğini iddia ettiği kişileri tören öncesinde; bazı aktivistleri ise tören sonrası ve sonrasında tutuklamıştır. Bu tedbir ve tutuklamalar hem ulusal basında hem de dünya basınında yer almış; İran yönetiminin bu tutumu eleştirilmiş ve birçok sivil toplum kuruluşu, tutuklanan aktivistlerin serbest bırakılması için İran yönetimine çağrıda bulunmuştur.” (Özdamar, 2020: 20) Yüzlerce yıl süren baskıya karşı gösterilen direnişin adı ve şekli değişse de ruh olarak devam ettiği görülmektedir. Şiirde Bağdat’ın fetihlerine karşı direniş gösterilmesi bunlara sert müdahale ile cevap

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

verilmesine neden olmuştur. “Hoşnutluk” üzerine kurulu Hürremîdinlerin zararsız, barışçıl olmalarının imgesi ceylandır. Kendilerine zarar verilene kadar kan dökmediklerinin dile getirilmesinin nedeni budur. “Yaralı ceylanların” yurdu, “Odlar Yurdu” Azerbaycan baskıların zulme dönüştüğü, gözyaşlarının aktığı yerdir. Burada dağ imgesine yer verilmesi de dikkate değerdir. “Dağ, insan soylarının; tanrısal meşruiyetin merkezi; yerle gök arasındaki bağın temel direğidir; bazen kurtuluş ve arınma, bazen de cezalandırma mekânıdır.” (Narlı, 2014: 15) Dağlardan gelmeleri dinî varlıklarını meşru kılmaktadır. Diğer yandan Babek isyanının uzun süre halifeliği uğraştırmasının nedeni yine mekân olarak dağ seçmeleridir. Bu coğrafi şekil onları koruyan bir mekân olduğu gibi Babek’ten bu yana da onun hikâyesini saklayan bir hafıza mekâna dönüşür.

“kör edildi gözleri babalarınızın

boyunlarında zincirlerle sürüldüler

sürüldüler öz topraklarından

ve topraktır aslı zulmün.” (s. 45)

“uyandım vergiden isfehan ağlıyordu” (s. 46)

“ve ayağa kalkınca halk

ne saray kalacaktır ne de taht...” (Keskin, 2018: 47)

Râşidun Halifeler’den sonra hilafet daimî bir mücadele sebebi olmuştur. Bu mücadelenin yanında İslam devletinin sınırlarını genişletmek amacıyla fetihler sürdürülmüştür. Daha önce bahsettiğimiz üzere bu süreç, tarih içinde telafisi mümkün olmayan hataları da barındırmaktadır. Arap hakimiyetini siyasi iradenin dışına çıkararak bir sistemin kurulması, bölge halklarına karşı göçe zorlayıcı uygulamalar, bölgede kalanlara yönelik harç ya da vergilerin ağırlığı, Arap ırkının üstünlüğünü ortaya koymaya çalışan mevali sistemi gibi bazı uygulamalar zulmün sebebi olmuş ve Azerbaycan-İran bölgesi halkı için bir nefreti besler hale gelmiştir. “Abbâsiler döneminde bölgedeki düzensizlik devam etti. Hilafetin bölgeye önem göstermemesi ve halkın gerek vali gerek yeni gelen Araplar tarafından zulme uğraması tepkileri büyüttü. Halk güvensizlikten ötürü büyük kabile reislerine veya valilere topraklarını teslim etmek zorunda kalıyordu. Abbâsiler döneminde meydana gelen bu olayların ve eskiden beri nesilden nesile süzülüp gelen tepkisellik duygularının neticesi olarak ortaya çıkan Bâbek hareketi o dönemin en büyük isyanı olmuştur. Sonuçta hareketin lideri Bâbek bölge halkının milli liderlerinden biri haline gelmiş ve bu isyan o dönem isyanları içinde devleti en fazla tahrip edeni olmuştur. Ancak yirmi yıllık bir süreçte bastırılabilmiştir. Dolayısıyla bu isyan Abbâsî Hilafetine verdiği büyük zararlardan dolayı Abbâsîlerin yıkılış sebepleri arasında sayılmıştır.” (Alabden, 2020: 12) Bu yönüyle bakıldığında

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

mücadelenin toprak ve onu temsil eden değerlerin korunması için başladığı, Abbasilerin ise geniş sınırlara ulaşma isteğinin zulme dönüştüğü görülür. Tarihî bir gerçeklik de gösterir ki halkın ayağa kalkması sarayın, tahtın gücünü sarsmıştır. Toplumsal bakımdan düşünüldüğünde de biriktirilmiş duyguların doğuracağı sonuçlar tarihi değiştirecek nitelikte olmaktadır. Gözleri kör edilen babalardan tevarüs eden acılar ayağa kaldıracak öfkenin kaynağı olacak, Hiyo Dağı gibi, Bazz Kalesi gibi bir imgeye dönüşecektir. Öyle ki bu dağ/ kale bilmeyen için bir tuzağa dönüşecektir. Afşin ise bu dağın her oyuğunu ezberlemek için gösterdiği iki yıllık çaba sonucunda isyanı bastırır ve Hürremiler yakalanarak katledilir.

Babek İsyanı'nın Abbasilere siyasî ve ekonomik açıdan verdiği zarar, İslamiyet açısından oluşturduğu tehdit de İslam devletinde Hürremilere yönelik büyük bir öfkenin doğmasına neden olur. Haliyle isyan sonucu ele geçirilen cellatlar ve sonunda Babek'in ölümleri bu öfke ile orantılı olarak büyük bir işkenceyi doğurur. Abbasilerin Babek karşısında zedelenen itibarını tekrar yüceltecek ve bir anlamda başka isyanlara karşı gözdağı verecek nitelikte olmalıdır.

*“ve sol kol düştü yere, bir dağ devrilir gibi
sarsıldı dünya, sarardı zalim, korktu mutasım
o son kez bakarken dağlara, dedi usulca
insan benzi kandadır, kandandır yürüyen ayak
benim el ve ayaklarımı keseceksiniz
kanım akınca benzim solacak
akan kandan solduğumu bilsin yoldaşlarım
bilsin yoldaşlarım, bir payızdır babek sararır
ama sararmaz dağlarımın ardında yakılan ateş
dağlarımın ardında söylenen türkü susmaz...
sabahtı, ölüm kuşu uçtu uçacaktı
dağların, aras'ın ve isyanın üzerinden” (Keskin, 2018: 93)*

Bazz'ın ele geçirilmesinden sonra Babek de yakalanır ve Afşin, Samarra'ya gitmeden önce görmek istediği bir yer olup olmadığını sorar. Bazz'ı görmek isteyen Babek “ay ışığı olan bir gece buradaki harabeler, evler ve ölümler arasında sabaha kadar gezdirildi.” (Azimli, 2013: 120) Babek yıkılan bir gerçekle yüzleşerek yola çıkarıldığında yakalanma haberinin ulaştığı hilafet makamında bayram

havası yaşanır. Halk sokaklarda Babek'in gelişi için beklerken halife tutsağı için hazırladığı fil, deve ve süslerle halkın gözünde cömertliğini sergiler. Bu aynı zamanda kudretini gösterme arzusu olarak da düşünülebilir. Samarra şehrine getirildikten sonra Babek'in öldürülmesi işkence ile olur. Halk önünde yapılan bu işkenceler itibar kaybını onarmak için yapılsa da Babek'in dirayeti dilden dile dolaşacak bir efsaneye dönüşür. Kaybettiği kandan sararan yüzüne kanını sürerek ölmeden önce Mutasım'dan korkmadığını gösterir. Bu durum Nesimi'nin öldürülmesini hatırlatır. "Zira Nesimi de derisi soyulurken kan kaybeden şairin sarardığını gören ruhanilerin alaylı şekilde; Sen ki haklısın, peki niye rengin sarıdır? Şeklindeki soruya 'Ben edebiyat/ebediyet ufuklarında doğan aşk güneşiyim. Güneş batarken sararır' yanıtı vermişti. Sonradan bu dramatik öykü edebî literatüre 'Sarala sarala yaşamaktan, kızara kızara ölmek iyidir' şeklinde bir atasözü niteliğinde geçmiştir." (Uzun, 2012: 58) Nesimi ve Babek arasında beş yüz yıldan fazla bir zaman olmasına rağmen coğrafyanın büyüttüğü hüznün değişmemiştir. Dağlarında söylenen o türkü, Babek'ten Nesimi'ye bazen yüksek sesle bazen sesi kısılarak da olsa söylenmeye devam etmektedir. Edebî metnin dünyası aynı imgeleri, aynı ezgileri taşıyan bu benzer acılarla şekillenir. Bu imgeler aynı zamanda evrensel insanın simge değerlerini yansıtır. Mazlum ve zalim, isyan ve iktidar gibi kavramların karşıtlığında insanî özün kaynaklarının hatırlatılma uğraşı olarak söz toprağında filizlenir. "Mazdek'i, Hürrem Bint-Kade'yi, Kâb bin Eşref'i, Babek'i, Hallacı Mansur'u ve gerçek insanı, aşkı, aşkınlığı arayan pek çok şairi, düşünürü, eylem insanını yok eden karanlık" (Keskin, 2021: 37) karşısında insan edimlerini anlamlı kılmak için söz dünyasına sığınır. Yitirilmiş olanın, tahrip edilmiş olanın, hatıralarda silinenin yerini sözün, mecazın sınırsız imkânlarını kullanarak yeniden yaratımlarla doldurur.

Tuğrul Keskin'in annesi İran doğumludur. Bu nedenle Keskin annesinden Anadolu hikâyeleri kadar İran hikâyesi de dinlemiş, çocukluktan itibaren bu anlatılarla imge dünyasını zenginleştirmiştir. Şiirin "Sonsöz Yerine" bölümündeki söyleyiş bir bakıma bu durumu anımsatır:

"ince bir iple ör bu isyanı yeniden ana

ince bir iple ör bu isyanı yeniden

yüz bin yoldaş aşkına, babek ardeşir aşkına." (Keskin, 2018: 95)

"yeniden" zarfı ve "ör-" fiili ile bu dizeler, tarih vesikalarında yer alan bir isyankârı halk anlatılarında bir direniş sembolünün doğuşunu anlatır. Ayrıca nesneleşen 20. yüzyıl insanına ortak bir acıdan aldığı özle seslenir. Şiirin ilk baskısı bu dizelerle sonlanırken sonraki yazıma çobanla karşılaşan yolcuların durumunu veren üç sayfalık bir bölüm de eklenmiştir:

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

“Bir gece vakti, bir dağ kovuğunda yanan ateşin etrafında sakalları aklaşmış yaşlı çobanın ağzından ağır ağır dökülen Babek’in son sözlerini dinlerken şunu bir kere daha anlarsınız ki, o ölmedi.”
(Keskin, 2018: 96)

Ölüm kavramı maddî anlamından çıkarılarak isyan kavramıyla bütünleşen bir şahsiyet nezdinde dağ kovuklarında tekrar tekrar anlatılmakta, her sözle fikirleri tekrar canlanmaktadır. Daha önce Babek’in İsyanı’nı yücelttiği yer olan bu dağ şimdi bu ihtiyar çobanla toplumsal hafızanın mekânına dönüşür. “Mitolojide dağ, yeryüzü ile gökyüzü arasında iletişimi sağlayan kutsal yer’dir. Estetikte ise yücelik kategorisinin karşılığıdır. Bu nedenle sonsuzluk ve sınırsızlık kavramlarını karşılamaktadır.” (Oruç, 2018: 163) Ölümü aşan anlamlarıyla bu dağ kovuğunda yanan ateş gibi var olmaktadır. Bu varoluşun amacı dünün yaşanmışlıklarını hatırlatmaktan da öte bugünün baskılarına karşı yılgınlık gösteren birey için bir rehber olmaktır:

“Yüreğinin en derinlerinden bir isyan dalgası fışkırır. Öyle ki insanın avazı çıktığınca bağırası gelir. İster ki dağlar taşlar ses versin, ister ki dağlar taşlar yürüsün. İster ki sert dağ rüzgârları boran olsun zalimin üstüne. Geçmişle bugün birbirine karışır. Babek’i yanınızda hissedersiniz. İşte bu yüzden Azerbaycan’ın çobanları hâlâ geceleri Babek’in kendilerini koruduğuna inanır. Gökte uçan avcı şahanları gördükçe Babek’in kanatlarını üstlerinde hissedeler... Babek’in kanının aktığı Bağdat şehri, defalarca yerle bir edildi tarihte. Zalimler o kanda boğuldular. Unutulmamalı ki Babek’in kanının aktığı bu topraklarda ve her yerde, yirmi birinci yüzyılın yeni barbarları da boğulacaktır...” (Keskin, 2018: 98)

Tarihi kaynak alan edebî metinler, bugünün tarih sayfasına ilham verir, onu şekillendirir. Babek’in hikâyesini dinleyenlerdeki bu etki; kolektif bilincin bireysel varlığa nüfuz etmesi, özde var olan kültürel kodlarını harekete geçirmesidir. “Şiirin isyanı, isyanın şairi dedik yazının başında. Tuğrul Keskin’e yakışır. İsyânını sadece yaşadığı dönem ve coğrafya ile sınırlı tutmaz. Çağımızdan yüzlerce yıl önceki ‘babek’ isyanını da dizeleriyle seslendirir.” (Topbaş, 2022: 30) Aslında Tuğrul Keskin var olan imgeye yeni bir duyuş ve söyleyiş katarak biçimlendirmiştir. Hatta 20. yüzyılın bakışıyla kendi yazdığı metni tekrar ele alarak ona 21. yüzyıl şairinden de bir ses eklemiştir.

Babek İsyanı tarihi farklı boyutlarda etkilemiş bir olaydır. Hilafet makamının kaderi üzerinde etkili olduğu kadar Türk-İslam devletlerinin iradesine de yeni bir yön vermiştir. “Azerbaycan halkının özgürlük savaşı, hilafeti tenezzül dalgalarına atmış, Türkleri hilafette siyaset sahnesine çıkarmıştı. Hilafetin zayıflığını hisseden bu Türk askerî güçleri galibiyetlerden ruhlanarak kendilerini serbest göstermeye, merkezî hakimiyet uğrunda mücadeleye başlarlar.” (Elçibey, 2013: 35) Böylelikle din sancağını dalgalandırma onurunun ve milli değerleri muhafaza etmenin başa baş ilerlediği dönemlerin başladığı bilinmektedir. Nihayetinde hilafet makamı Emevî, Abbasî, Memlüklerin ardından 1517’de

Osmanlı'ya geçer. Mevali olarak Arap hakimiyetinde yaşanılırken önce hilafetin koruyucusu sonra ise halifenin kendisi olan bir iradenin sahibi olunur. Bu uzun, tarihsel süreçte hakimiyetin sahibi değişse de Babek; halkın ürettiği efsaneler, âşıkların yazdığı şiirler, şairlerin imgeleriyle kültürel bellekte isyanın somut karşılığına dönüşür.

4. SONUÇ

Resmî tarihin yanında halk muhayyilesi kendi toplumsal tarihini yazar. Halk belgelere gerek duymaksızın inandığını meşru kılar ve onu yüceltir. Tarihî belgelerin ortak paydada buluşamadığı noktalarda halk muhayyilesi devreye girer. Kimi tarihçinin yücelttiği kimi tarihçinin yerdiği kişi ya da olaylar bir yeniden yaratma eylemiyle kolektif bilince dâhil olur. Yalnızca bilgi düzeyinde kalmayan bu halk tarihi hem kuşaklara aktarılır hem de eylem düzeyinde yaşatılır. Edebiyat, gerçeği kurgunun imkânlarıyla yeniden okuma/yazma eylemidir. Somutu soyutun dünyasına çekerek onun yeni ve sınırsız mümkünlerle var olabileceğini gösterir. Sanatçının yaratım süreci, düş evrenini oluşturan unsurlar zaman, mekân, edimler gibi değişkenlerle şekillenir. Edebiyat mayasını gerçeklikten alabilmesine rağmen gerçeği olduğu gibi yazmak mecburiyeti olmadığından, işi itibarî bir âlem yaratmak olduğundan tarihle uyumadığı durumlar olabilmektedir. Diğer taraftan tarihin nesnellığının de tartışmaya açık olduğu noktalarda gerek sözlü gerek yazılı ürünlerle edebiyat devreye girer. 816 yılında Abbasîlere karşı başlatılan isyanın başkahramanı olan Babek, dinî bir kimlik göstermesine rağmen Azerbaycan ve İran Türkleri için kültürel kimliğin savunucusu olarak görülür. Adına yapılan anma törenleri, yazılan şiirler, Bazz Kalesi'nin adının Babek Kalesi olarak değişmesi, Babek isminin çocuklara verilmesi gibi bazı toplumsal eylemlerle kültürel hafızanın bir parçası hâline gelir. Hayatı hakkında Abbasîlere yönelik isyanına kadar net bilgiler bulunmaz. İsyanın bastırılmasından sonra yazılanlarda ise siyasî, dinî, toplumsal nedenlerden dolayı bilgilerin taraflı olduğu düşünülmektedir. Bazı belgelerin ise tahrip edildiği kanaati yaygındır. İslamiyet öncesi Mazdekilerin devamı sonraki süreçte Hürremiler olarak bilinir ve Babek'ten sonra bu kol Babekiyye olarak anılır. Mazdekilerden gelen bazı düşüncelerin Babek döneminde de devam ettiği görülür. Kadın ve mülkiyetin ortak olması, haz ve keyfiliğin meşru sayılması, komünizme yakın düşüncelerin varlığı gibi geçmişten gelen yaşam tarzları İslamiyet ile örtüşmediği için dinî çatışmalar yaşanmaktadır. İslamiyet öncesi Türk yaşayışında kadının yeri ve kadına yaklaşım ile İslamiyet öncesi Arap dünyasındaki yaklaşım arasındaki farklılıkların da kadın-erkek ilişkilerindeki samimiyetin yanlış yorumlanmış olabileceğini düşündürür. Babek de 816-838(?) yılları arasında yaşanan bir isyanın ismi olmakla kalmaz, isyan imgesine dönüşerek efsanelere, şiirlere konu olur. Azerbaycan-İran coğrafyasının yaklaşık 1200 yıllık kültürünün bir parçası olarak dilin sınırsız imkânlarında yaşatılmaya devam edilir. Öyle ki tek bir kesim için değil hem Azerbaycan Türkleri hem İran Türkleri hem Müslümanlar hem de batıniler için bir sembol olarak görülür. Tarihe bakışın tarihi şekillendirdiğini gösteren bu durum, edebî metni oluşturan unsurların farklılığının da imgenin işlenişini

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

değiştirdiğini gösterir. Yazarın ideolojisi nedeniyle Babek'in dinî bir önder olarak ele alındığı metinler olduğu gibi onu bir isyan sembolü olarak yücelten metinler de bulunmaktadır. Okurun alımlama düzeyine göre tekrar tekrar yaratılan imgeler de sonsuz bir anlam dünyasının doğmasını sağlar. Halk muhayyilesinde anonim kültürün bir parçası olarak varlığını sürdürür. Çalışmada açıklamaya çalıştığımız üzere tarihî kaynaklarla bilgi düzeyinde gerçekliği açıklanabilen olaylar edebî metnin dünyasına girdiğinde bilginin yerini duyuş almaktadır. 1990'da yazılmış olan ilk metin Yenibütün Manifestosu'nun ve 1980 darbesinin gölgesinde biçimlenmişken son basımı 2018'de yapılmış ve eklemeler ile yeniden ele alınmıştır. Bu durum göstermektedir ki bir metni oluşturan imgenin ele alındığı zaman ve yazarın bağlamı değiştikçe imge yeni yorumlara açık hale gelir. Özellikle destanların oluşumunda görülen bu özellik, bir destanın farklı varyantlarının oluşmasını sağlar. Anonim destanlarda görülen bu durum, Tuğrul Keskin'in şiirinde ortaya çıkmış ve yaklaşık 30 yıllık bir zaman içinde destansı özellikler kazanarak yeni okumalara açılmıştır. Tuğrul Keskin'in kitaba eklediği, Babek'i farklı kaynaklarla aydınlattığı bilgiler de edebiyat-tarih ilişkisini okura sunmuştur. Farklı yöntemlerle incelenmeye müsait olan *Babek* şiirinin tarihsel bağlamda ele alındığı çalışma, modern edebiyatta destan imgelerinin nasıl şekillendiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Alabden, H. M. (2020). *Bâbek İsyanı ve Abbasiler Açısından Sonuçları*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Azimli, M. (2013). *Babek Bir Direnişçi*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Çelik, S. (2006). Abbasiler Döneminde Hurremiye Mezhebi ve Babek İsyanı. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, s. 95-106.

Elçibey, E. (2013, Haziran). Babek ve Azerbaycan Direniş Hareketinin İlk Dönemleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, s. 23-45.

Ersözlü, Ü. (2022, Kasım-Aralık). Tuğrul Keskin Şiirinin Poetikası. *Şiirden Dergisi*(74), s. 25-29.

Keskin, T. (2018). *Babek Bir İsyandır*. İstanbul: Everest Yayınları.

Keskin, T. (2021). *Karanlığa Kalma*. İstanbul: Everest Yayınları.

Narlı, M. (2014). *Şiir ve Mekân*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Nizamü'l-Mülk. (2010). *Siyasetname*. (M. T. Ayar, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi
Social Sciences Research Journal

DOI: 10.38120/banusad.1401864

BANÜSAD, 2024; 7(1), 22-37

Oruç, S. (2018). Uygur Göç Destanı'nda Sembolik Çevrim. A. Ortakçı (Dü.) içinde, *Doğüstü Varlıklar ve Anlatılar Üzerine İncelemeler* (s. 161-072). İstanbul: Kesit Yayınları.

Özdamar, F. (2020). *İran Türklerinde Babek ve Babek'i Anma Törenleri*. Ankara: İRAM Yayınları.

Özdemir, M. N. (2020, Haziran). Emeviler Döneminde 'Mevâli'. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 189-210.

Topbaş, K. (2022, Kasım-Aralık). Şiirin İsyanı, İsyanın Şairi Tuğrul Keskin. *Şiirden Dergisi*, s. 29-30.

Tüylüoğlu, A. (2022, Kasım-Aralık). Akışta Olanı Yazmak ve Tuğrul Keskin Şiiri. *Şiirden Dergisi*(74), s. 31-33.

Uzun, E. (2012). Azerbaycan Tarix ve Folklorşunaslığında Babek. *Folklor ve Tariximiz Mövzusunda Respublika Elmi Konfransının Materialalrı* (s. 56-63). Bakı: Amea Folklor İnstitu Amea A. A. Bakıxanov adına Tarih Enstitutu.